

Investigating the Factors Affecting Islamic Financial Literacy Using DANP Technique

Jalal Naderi*
Mahmood Ramshini**
Fatemeh Zarei***

Received: 01/01/2022

Accepted: 08/03/2022

Abstract

Financial literacy is considered as one of the human capitals that plays an important role in influencing financial behavior. In order to develop Islamic financial products, Islamic financial literacy must be strengthened to support people's financial decisions. The purpose of this study is to identify and analyze the most important factors affecting Islamic financial literacy in Iran using DANP (The Dematel based Analytic Network Process) technique. Therefore, first, by studying the archives and carefully reviewing various sources, the most important factors affecting Islamic financial literacy were identified. Then These factors were presented to experts in the form of a pairwise comparison questionnaire for ranking. They included university professors and experts in Islamic financial markets. Finally, five of the most important of these factors were analyzed. The results of the research show that social factors are the most important. Also, Islamic financial attitude, culture, religious affiliations, friends and peers and Islamic financial knowledge are the most important sub-factors affecting Islamic financial literacy in Iran.

Keywords

Islamic Financial Literacy; Islamic Financial Attitude; Islamic Financial Knowledge; Religious Affiliation; DANP Technique.

JEL Classification: C35, D83, D89, F36.

* Ph.D. in Financial Management, Tehran University, Tehran, Iran. jalalnaderi@ut.ac.ir

0000-0002-6726-5623

** Assistant Professor, Business Management Department, University of Bojnord, Bojnord, Iran.
(Corresponding Author). m.ramshini@ub.ac.ir

0000-0002-3416-2396

*** Assistant Professor, Management Department, Meybod University, Meybod, Iran.
zareifatemeh@meybod.ac.ir

0000-0002-1853-5914

10.30497/IFR.2022.242426.1690

20.1001.1.22518290.1400.11.1.3.1

دو فصلنامه علمی «تحقیقات مالی اسلامی»، سال یازدهم، شماره اول (پیاپی ۳۱)، پاییز و زمستان ۱۴۰۰

مقاله پژوهشی، صص. ۷۵-۱۱۰

بررسی عوامل تأثیرگذار بر سواد مالی اسلامی با استفاده از تکنیک دنپ

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۷

مقاله برای اصلاح به مدت ۱ روز نزد نویسندگان بوده است.

جلال نادری*

محمود رامشینی**

فاطمه زارعی***

چکیده

سواد مالی به‌عنوان یکی از سرمایه‌های انسانی محسوب می‌شود که در تأثیرگذاری بر رفتار مالی نقش مهمی دارد. لزوم توسعه محصولات مالی اسلامی، تقویت سواد مالی اسلامی است تا از تصمیم‌گیری‌های مالی مردم حمایت شود. هدف این مقاله شناسایی و تحلیل مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در کشور جمهوری اسلامی ایران با استفاده از تکنیک دنپ (دیمتل مبتنی بر فرآیند تحلیل شبکه‌ای)^۱ است؛ بنابراین ابتدا با استفاده از مطالعه آرشیو و بررسی دقیق منابع مختلف مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سواد مالی شناسایی شد. سپس این عوامل به‌منظور رتبه‌بندی در قالب یک پرسشنامه مقایسه زوجی در اختیار خبرگان -شامل اساتید دانشگاه و کارشناسان بازارهای مالی اسلامی- قرار داده شد و در نهایت ۵ مورد از مهم‌ترین این عوامل مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج حاصل از مقاله نشان می‌دهد که عوامل اجتماعی دارای بیشترین اهمیت است. همچنین نگرش مالی اسلامی، فرهنگ، تعلقات مذهبی، دوستان و همسالان و دانش مالی اسلامی مهم‌ترین زیر عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در جمهوری اسلامی ایران است.

واژگان کلیدی

سواد مالی اسلامی؛ نگرش مالی اسلامی؛ دانش مالی اسلامی؛ تعلقات مذهبی؛ تکنیک دنپ.

طبقه‌بندی JEL: C35, D83, D89, F36.

* دانش‌آموخته دکتری مدیریت مالی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

jalalnaderi@ut.ac.ir

0000-0002-6726-5623

** استادیار گروه آموزشی مدیریت بازرگانی، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران (نویسنده مسئول)

m.ramshini@ub.ac.ir

0000-0002-3416-2396

*** استادیار گروه مدیریت، دانشگاه میبد، میبد، ایران

zareifatemeh@meybod.ac.ir

0000-0002-1853-5914

https://ifr.journals.isu.ac.ir/article_76081.html

مقدمه

با توجه به تعداد زیاد و پیچیدگی محصولات و خدمات مالی، بازارهای مالی به طور فزاینده‌ای پرریسک و غیرقابل پیش‌بینی شده است، از این رو افراد برای تصمیم‌گیری در مورد مسائل مهم مالی نیاز به افزایش سطح آگاهی خود دارند (Beal & Delpachtira, 2003, p. 67). به‌ویژه به دنبال بحران‌های مالی بزرگی که در دنیا رخ داد افزایش آگاهی و سواد مالی، مورد توجه قرار گرفت (Md & Ahmad, 2020, p. 1516). افزایش سواد مالی منجر به کاهش اشتباه در تصمیم‌گیری می‌شود لذا می‌توان از سواد مالی به‌عنوان کلید تصمیم‌گیری یاد کرد (Muslichah & Sanusi, 2019, p. 86). سواد مالی را می‌توان ادراک از مفاهیم و محصولات مالی توسط مصرف‌کنندگان یا سرمایه‌گذاران و ایجاد توانایی و اطمینان در آن‌ها به‌منظور انتخاب آگاهانه و انجام اقداماتی اثربخش برای بهبود رفاه مالی دانست (Zulaihati, Susanti & Widyastuti, 2020, p. 653). تایلاکام^۲ (۲۰۱۲م) معتقد است که سرمایه‌گذاری امروزه به یک موضوع پویا و پرچالش تبدیل شده است. یک تصمیم سرمایه‌گذاری موفقیت‌آمیز تا حدود زیادی به سطح سواد، دانش و اطلاعات مالی فرد بستگی دارد. این امر برای مسلمانان از اهمیت بیشتری برخوردار است. یک فرد مسلمان می‌بایستی سواد مالی خود را با رویکرد اسلامی توسعه دهد؛ آن‌ها نه تنها باید معاملات را براساس شرع انجام دهند، بلکه باید حوزه‌های مختلف آن را نیز گسترش دهند (Rozikin & Sholekhah, 2020, p. 98). در سال‌های اخیر با افزایش توجه به امور مالی و بانکداری اسلامی، موضوع سواد مالی اسلامی بسیار مهم شده است. با افزایش تنوع ابزارهای مالی اسلامی، تسلط بر سواد مالی اسلامی، برای انتخاب صحیح و تصمیم‌گیری درست یک امر ضروری است (Kevser & dogan, 2021, p. 92). صنعت مالی اسلامی متشکل از انواع مختلف ابزارهای مالی و دارایی‌هایی است که نه تنها مسلمانان بلکه سرمایه‌گذاران غیرمسلمان نیز به آن‌ها توجه می‌کنند. از این رو، درک ویژگی‌ها و تفاوت‌های این ابزارها و دارایی‌ها برای سرمایه‌گذاران صرف‌نظر از مسلمان یا غیرمسلمان بودن به‌منظور مدیریت پرتفوی، موردنیاز است (Chong & Liu, 2009, p. 126). کاید^۳ (۲۰۰۸م) این سؤال را مطرح کرد که آیا تلاشی برای ارزیابی سطح سواد مالی اسلامی در جوامع مختلف مسلمان

انجام شده است؟ احمد^۴ (۲۰۱۰م) در تحقیق خود سعی کرد این پرسش را پاسخ دهد که چرا سواد مالی اسلامی مهم است؟ این دو پرسش نشان می‌دهد که سواد مالی اسلامی موضوع نسبتاً جدیدی است. بیشتر مطالعات در مورد مالی اسلامی با محوریت بانکداری اسلامی انجام شده است (Albaity & Rahman, 2019; Hassan & Aliyu, 2018; Amin & Aman, 2016; Chong & Liu, 2009) و در رابطه با سواد عموم مردم در مورد ابزارها و محصولات مالی اسلامی، مطالعات بسیار کمتری انجام شده است. مسلمانان موظف‌اند در رابطه با معاملات مالی آگاهی داشته باشند. از آنجاکه موفقیت در اسلام شامل موفقیت در دنیا و آخرت است، سواد مالی اسلامی وظیفه شرعی هر مسلمان و لازمه تحقق رستگاری اخروی است. مسلمان بودن با سطح سواد مالی اسلامی بالا به معنای داشتن توانایی در درک مفاهیم مالی اسلامی و ارائه رفتارهای مالی مبتنی بر شرع است که منجر به تصمیمات مالی محتاطانه و عاقلانه خواهد شد (Nawi, Daud, Ghazali, Yazid & Shamsuddin, 2018, p. 631).

بازار مالی اسلامی در ایران از نظر تنوع ابزارها و نهادهای مالی و نیز از لحاظ حجم و گردش معاملات، رشد و توسعه فراوانی داشته است؛ با توجه به وسعت این بازار و پیچیدگی ابزارها و دارایی‌های موجود در آن، سرمایه‌گذاری در این بازار ریسک‌های مخصوص به خود را نیز داراست. لذا نیاز است فعالین بازارهای مالی در صورت تمایل به سرمایه‌گذاری در بازارهای مالی اسلامی با آگاهی و دانش کافی اقدام نمایند. کمبود سواد در امور مالی اسلامی نه تنها ریسک‌های فردی در تصمیم‌گیری‌های مالی را افزایش می‌دهد، بلکه بقای صنعت مالی اسلامی در کشور را نیز با خطر مواجه می‌سازد. از این رو این پژوهش باهدف شناسایی، رتبه‌بندی و تحلیل مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در ایران بدین صورت تنظیم شده است: پس از بیان مقدمه، پیشینه تحقیقات داخلی و خارجی و مبانی نظری موردبررسی قرار گرفته است، سپس روش تحقیق شرح داده شده و در ادامه تجزیه و تحلیل یافته‌ها نگاشته شده است. در بخش پایانی تحقیق نیز بحث و نتیجه‌گیری به همراه راهکارهای اجرایی بیان شده است.

۱. پیشینه تحقیق

بحث سواد مالی از سوی گروه‌های زیادی مانند دولت‌ها، سرمایه‌گذاران، بانکداران، بازارهای سرمایه و دانشگاهیان، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، باعلاقه فزاینده‌ای مورد توجه قرار گرفته است (Ganesan, Pitchay & Nasser, 2020, p. 676). توسعه محصولات مالی جدید، ساختار پیچیده بازارهای مالی، تغییرات سیاسی، عوامل جمعیتی و اقتصادی در افزایش علاقه به سواد مالی اثرگذار بوده است (Md & Ahmad, 2020, p. 1517) در بین تحقیقاتی که در حوزه سواد مالی انجام گرفته است اکثر سواد مالی متعارف را مورد بررسی قرار داده است، این موضوع بالأخص در بین تحقیقات داخلی نمود بیشتری دارد. گنجویی و نایب‌زاده (۱۳۹۳) نشان دادند که دانشجویان دانشگاه‌های کشور جمهوری اسلامی ایران برای اعتقادات مذهبی خودشان ارزش بالایی قائل هستند اما بیشتر دانشجویان کشور از لحاظ مالی و اقتصادی با احکام اسلامی در این حوزه آشنایی ندارند. نتیجه تحقیق طغیانی و مرادی باصیری (۱۳۹۵) نشان داد که الگوی متعارف سواد مالی، الگویی فردگرایانه است و به هویت‌های جمعی زندگی انسان کمتر توجه شده است، در حالی که در آموزه‌های اسلامی، در کنار هویت‌های فردی زندگی انسان، هویت‌های جمعی نیز مورد توجه زیادی قرار گرفته است. جلیلود و رستمی (۱۳۹۷) شواهدی در مورد تأثیر سواد مالی بر روی ادراک ریسک سرمایه‌گذاران در ایران مشاهده نکردند. از سوی دیگر، سواد مالی، ادراک ریسک و احساسات، به‌صورت جمعی و به‌طور قابل توجهی بر تصمیم‌های سرمایه‌گذاران در بورس اوراق بهادار تهران تأثیرگذار هستند. ضمن اینکه به شواهدی از تأثیر خاص جنسیت بر سواد مالی دست یافتند. در تحقیق آموزگار، شهرستانی و محمودی (۱۳۹۸) ثابت شد که در سطح اطمینان ۹۵ درصد، سواد مالی تأثیر مثبت و معناداری بر رفتار مالی دانشجویان رشته حسابداری دانشگاه‌های شهر یزد دارد. کاظم‌پور دیزجی، خان‌محمدی و معین‌الدین (۱۳۹۹) با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد به ارائه الگویی جهت آموزش سواد مالی در ایران پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد مقوله‌های اصلی شامل آموزش سرفصل‌های کلی، مدیریت درآمد و پس‌انداز، مدیریت ریسک و مدیریت مخارج هست که جهت طرح، تدوین و اجرای برنامه آموزش سواد مالی در ایران می‌توان از آن بهره برد.

تفتیان، باستانی اله‌آبادی و طباطبایی مزرعه‌نو (۱۴۰۰) ضمن بیان اهمیت سواد مالی و تأثیر شگرف آن بر ابعاد رفاه جامعه؛ درک عواملی از جمله سواد مالی که باعث دسترسی و استفاده از خدمات مالی می‌شود را یک مسأله حیاتی برای محققان و سیاست‌گذاران دانستند.

در تحقیقات خارجی، محققان مختلف سواد مالی را با رویکردهای متفاوت بررسی نمودند. برخی از این مطالعات بر سرمایه‌گذاران متمرکز شده است (Al-Tamimi & Kalli, 2009; van Rooij, Lusardi & Alessie, 2011; Almenberg & Dreber, 2015; Krische, 2019) بررسی موضوع پرداخته‌اند (Hogarth, 2002; Lusardi, Mitchell & Curto, 2011; Ansong & Gyensare, 2012; Dogan, 2019) برخی دیگر روی دانش‌آموزان متمرکز شده است (Chen & Volpe, 1998; Beal & Delpachtira, 2003; Iou et al, 2013, Kilic, Ata & Seyrek, 2015). عبدالله و اندرسون^۵ (۲۰۱۵م) نوع دیدگاه نسبت به محصولات و خدمات بانکداری اسلامی، تأثیر والدین بر پذیرش محصولات و خدمات مالی اسلامی، سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار، نگرش افراد نسبت به مدیریت مالی شخصی، تأثیر مدیریت مالی شخصی، دانش برنامه‌ریزی و مدیریت ثروت و نگرش نسبت به محصولات و خدمات مالی اسلامی را به‌عنوان عوامل تعیین‌کننده سواد مالی بانکداران در رابطه با محصولات مالی اسلامی در کوالامپور معرفی نمودند. رحیم، راشید و حامد^۶ (۲۰۱۶م)، باهدف توسعه ساختارهای سواد مالی اسلامی و عوامل تعیین‌کننده آن تحقیقی را انجام دادند. نتایج نشان داد که دین‌داری بیشترین واریانس را داراست ضمن اینکه ناامیدی و رضایت مالی از عوامل مهم تعیین‌کننده هستند. نتایج تحقیق عبدالله و دیگران (۲۰۱۷م) نشان داد که ۳ متغیر «نگرش به مدیریت مالی»، «جنسیت» و «سطح تحصیلات» برای تعیین سطح سواد مالی اسلامی دارای اهمیت هستند. ناوی و دیگران^۷ (۲۰۱۸م) در تحقیقات خود به این نتیجه رسیدند که سطح سواد مالی اسلامی فردی در مالزی ۶۴٫۶۶ درصد هست، افرادی که سطح خوبی از سواد مالی اسلامی دارند تمایل به مدیریت بهتری در امور مالی خود دارند و سرمایه‌گذاری بر دارایی‌های اسلامی را ترجیح می‌دهند. ماسلیشاه و سانوسی^۸ (۲۰۱۹م) نشان داد که دانش و مذهب برای

تصمیم‌گیرندگان در استفاده از محصول بانکداری اسلامی دارای اهمیت است و ارتقای سطح سواد مالی به‌منظور ترغیب بازیگران صنعت در استفاده از محصولات مالی اسلامی بسیار مهم است، ضمن اینکه نتایج تحقیق نشان داد قصد بازیگران تجاری برای استفاده از محصولات بانکداری اسلامی، نفوذ از طریق مذهب، سواد و نگرش است. رزیکین و شوله‌خواه^۹ (۲۰۲۰) به بررسی رابطه سواد مالی اسلامی با ارتقاء تصویر برند و هدف از پس‌انداز در بانک‌های اسلامی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که سواد مالی اسلامی، تبلیغات و تصویر برند بر قصد پس‌انداز در بانک‌های اسلامی تأثیر می‌گذارد. یافته‌های ام‌دی و احمدی^{۱۰} (۲۰۲۰) نشان داد که آموزش تئوری و عملی دانش مالی دانش‌آموزان بر نمرات سواد مالی آن‌ها تأثیرگذار است. ضمن اینکه گنجاندن برنامه‌های آموزشی مالی با محوریت اسلام جهت پیشرفت دانش‌آموزان ضروری است. ام‌دی و احمدی (۲۰۲۰) باهدف تعیین ابعاد سواد مالی اسلامی دو بُعد آن را استخراج نمودند: بُعد اول را باعنوان دانش ذهنی از رعایت شرع و بُعد دوم را باعنوان دانش ذهنی در مورد ربا و مشارکت در سود نام‌گذاری کرد. مطالعه دارادکاه، الداهر و شیناک^{۱۱} (۲۰۲۰) باهدف بررسی میزان سواد مالی در رابطه با خدمات بانکی اسلامی در اردن و آزمایش تأثیر متغیرهای جمعیت‌شناختی بر سواد مالی اسلامی انجام گرفت، نتایج این مطالعه حکایت از تأثیر مثبت سطح تحصیلات، منطقه محل سکونت و زمینه مطالعه بر سطح سواد مالی اسلامی داشت. دینک و دیگران^{۱۲} (۲۰۲۱) مقیاسی برای کل سیستم مالی اسلامی از جمله بانکداری، تکافل (بیمه اسلامی) و مدیریت صندوق ارائه کردند؛ مقیاسی که بتواند تمام بخش‌های مالی اسلامی را در برگیرد و برای همه حوزه‌های مالی در سراسر جهان قابل اجرا باشد. در تحقیقی که توسط کوزر و دوکان^{۱۳} (۲۰۲۱) باهدف تعیین سطح سواد مالی اسلامی افراد ساکن در ترکیه و شناسایی عوامل مؤثر بر سطح سواد مالی اسلامی آن‌ها انجام گرفت، یافته‌ها حکایت از پایین بودن سطح سواد مالی اسلامی شرکت‌کنندگان داشت. علاوه بر این، متغیرهایی مانند جنسیت، سن، حرفه، وضعیت تأهل، مشتری بودن در بانک اسلامی بر سطح سواد مالی اسلامی تأثیرگذار است.

تاکنون مطالعات متعددی در حوزه سواد مالی انجام شده است. در تحقیقات داخلی ضمن ارائه الگوهای مختلف سواد مالی نحوه تأثیرگذاری آن بر ادراک، رفتار و رفاه جامعه مورد بررسی قرار گرفته است. آنچه این تحقیق را از سایر تحقیقات مشابه داخلی متمایز ساخته، بررسی سواد مالی اسلامی و عوامل مؤثر بر آن است. در بین تحقیقات خارجی روش‌هایی که محققان مختلف به منظور شناسایی و تحلیل عوامل مورد استفاده قرار داده‌اند و همچنین نوع دسته‌بندی عوامل، تحقیقات آن‌ها را از یکدیگر متمایز ساخته است و برخی از این تحقیقات از روش‌های اقتصادسنجی استفاده نمودند و مبتنی بر داده‌ها و اطلاعات کمی هست؛ برخی دیگر با استفاده از روش‌های کیفی و به‌کارگیری روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره سعی در بررسی میدانی سواد مالی اسلامی نموده‌اند. آنچه در این تحقیق اهمیت زیادی دارد لحاظ نمودن ارتباط دوطرفه بین برخی از عوامل است بنابراین به منظور شناسایی و تحلیل عوامل نیاز به روشی هست که بتواند این ارتباط دوسویه را نیز بررسی نماید. از این رو در این تحقیق از تکنیک دنپ استفاده شده که جامعیت بیشتری نسبت به سایر روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره برخوردار است و روابط و وابستگی‌های متقابل و نسبتاً پیچیده بین عوامل را با دقت بیشتری مورد بررسی قرار می‌دهد و این تحقیق را از تحقیقات مشابه خارجی متمایز می‌سازد.

۲. مبانی نظری

در گزارش سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه مالی^{۱۴} (۲۰۰۵) آمده است که مشتریان برخوردار از آموزش‌های مالی به‌طور فزاینده‌ای به کارایی بازارهای مالی پیچیده، کمک می‌کنند. بنابراین، از نگاه این سازمان، سواد مالی به‌عنوان یکی از راه‌کارهایی معرفی شده که از آن جهت بهبود امنیت اقتصادی افراد، بالا بردن سطح رقابت و افزایش نوآوری در بازارهای مالی، ارتقای سطح پس‌انداز و سرمایه‌گذاری و افزایش رشد اقتصادی می‌توان استفاده نمود (OECD, 2005). برای اولین بار سواد مالی در سال ۱۹۹۷ میلادی در ایالات متحده و طی مراسم افتتاحیه ائتلاف عزم برای سواد مالی فردی مطرح شد. این ائتلاف در گزارش خود در مورد مطالعه‌ای که برای سنجش میزان سواد

مالی دانش‌آموزان دبیرستان انجام داده بود، سواد مالی را توانایی یک فرد در استفاده از دانش و مهارتش برای مدیریت اثربخش منابع مالی و حفظ امنیت مالی خود در طول عمر تعریف کرد (Jumpstart Coalition, 2009). همچنین سواد مالی را می‌توان مجموعه‌ای از آگاهی، دانش، مهارت، گرایش و رفتار دانست که برای اتخاذ تصمیم‌های مالی مناسب و نهایتاً دستیابی به رفاه مالی فردی ضروری است (OECD, 2011, p. 3). پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه نشان می‌دهد که کماکان اجماعی بر روی اصطلاحاتی همچون سواد مالی، دانش مالی و توانمندی مالی وجود ندارد و محققان عموماً این واژه‌ها را مترادف یکدیگر در نظر می‌گیرند و به جای یکدیگر نیز به کار می‌برند؛ اما به طور قطع می‌توان گفت در میان این سه واژه، سواد مالی کاربرد و عمومیت بیشتری دارد و استفاده از آن رایج‌تر است. از این رو، نمی‌توان تعریف جهان‌شمولی برای سواد مالی ارائه داد و باید متناسب با سطح بلوغ و پیچیدگی‌های نظام‌های مالی، اقتصادی و اجتماعی هر جامعه، سواد مالی را تعریف کرد (قالمق، یعقوب‌نژاد و فلاح‌شمس، ۱۳۹۵، ص. ۷۹). در زمینه محصولات مالی اسلامی، فرض بر این است که سواد مالی اسلامی برای حمایت از مردم در تصمیم‌گیری مالی موردنیاز است (Ahmad, Widyastuti, Susanti & Mukhibad, 2020, p. 961). اساس تأمین مالی در اسلام، پایبندی دقیق به قوانین شریعت و ممنوعیت بهره در معاملات مالی است (Ab Rahman, Tajudin & Tajuddin, 2018, p. 127). تمامی جنبه‌های زندگی افراد از جمله مسائل مالی در اسلام مورد توجه قرار گرفته است. اسلام به وضوح مردم را در امور مالی از هرگونه معامله مبتنی بر هر نوع ظلم و ستم از قبیل بهره، غرر، قمار و سرمایه‌گذاری‌های غیراخلاقی منع کرده و در مورد اهمیت دادن به زکات، صدقه، وقف و الزام به پرداخت بدهی توصیه کرده است. در ابتدای قرآن، خداوند به موضوع سواد اشاره کرده است، زیرا دانش مردم را قادر می‌سازد بین حق (حقیقت) و باطل (دروغ) تفاوت قائل شوند، اولین کلمه‌ای که خداوند در قرآن نازل کرده، «اقرء» است که به معنای خواندن، یادگیری و درک است (Nawi, et al, 2018, p. 631). اسلام سواد مالی را یکی از جنبه‌های حیاتی مدیریت ثروت می‌داند. در اسلام مدیریت ثروت باید توسط شخصی که سواد مالی داشته باشد (نه تنها عقل سلیم، بلکه از دانش و مهارت مالی نیز

برخوردار باشد) به درستی و کارآمد انجام شود (Abdullah & Razak, 2015, p. 70). مطالعه و بررسی سواد مالی اسلامی را می‌توان رویکرد نسبتاً جدیدی دانست که در حوزه سواد مالی آورده شده است. به دلیل جدید بودن این مبحث، در حال حاضر هیچ معنای پذیرفته‌شده‌ای از سواد مالی اسلامی وجود ندارد (Rahim, Rashid & Hamed, 2016, p32)؛ از این رو به دلیل محدود بودن ادبیات در این حوزه، مبانی نظری مورد بررسی عمدتاً براساس تحقیقات معاصر در زمینه سواد مالی هست؛ بنابراین می‌توان با توجه به تعریف سواد مالی، تعریف مفهومی سواد مالی اسلامی را به‌عنوان «توانایی شخص در استفاده از دانش، مهارت و نگرش مالی در مدیریت منابع مالی مطابق تعالیم اسلامی» بیان کرد (Dinc, Çetin, Bulut & Jahangir, 2021, p. 254). چاپرا^{۱۵} (۱۹۸۵م) مالی اسلامی را یک سیستم مبتنی بر ارزش و دارایی می‌داند که برای دستیابی به اهداف اسلامی مانند برابری اجتماعی، کاهش فقر و رفاه انسان تلاش می‌کند. در این زمینه، سواد مالی اسلامی را به‌عنوان درک و به‌کارگیری امور مالی براساس قوانین اسلامی تعریف نموده است (Abdullah & Anderson, 2015; Kevser & Doğan, 2021, p. 94). سواد مالی اسلامی دانش فردی در مورد امور مالی، مهارت‌ها و نگرش‌ها و نحوه استفاده از آن برای مدیریت منابع براساس آموزه‌های اسلامی است (Rozikin & Sholekhah, 2020, p. 98). به‌منظور ارتقا سواد مالی اسلامی تلاش‌های بسیاری صورت پذیرفته است اگرچه هنوز در مسیر رشد و توسعه است. امروزه شاهد روند روبه‌رشد برنامه‌های دانشگاهی و برگزاری دوره‌های تخصصی توسط مؤسسات مهم در کشورهای مختلف به همراه مشارکت فعال برنامه ریزان مالی در برخی کشورها (به‌عنوان مثال در مالزی، اندونزی و عربستان سعودی) در برنامه‌های آموزش مالی هستیم. بحرین حتی یک صندوق ویژه را برای ارتقا آموزش در حوزه تحقیقات مالی اسلامی اختصاص داده است. در سال ۲۰۰۶ میلادی، رئیس بانک مرکزی مالزی برای اولین بار بر اهمیت سواد مالی اسلامی در کاهش معاملات و افزایش مقبولیت محصولات مالی اسلامی تأکید کرد. وی بیان کرد که مقبول و شناخته شدن محصولات مالی اسلامی نیازمند بالابردن سطح سواد مالی اسلامی در میان مردم هست. این امر به‌منظور تسهیل معاملات مالی همراه با درک ویژگی‌های منحصر به فرد مالی اسلامی و

ارزش اقتصادی واقعی آن ضروری است (Lukonga, 2015, p. 24). تحقیقات متعددی به منظور توسعه مالی اسلامی به بررسی عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی از دیدگاه‌های مختلف تدوین شده است (Eliza & Susanti, 2020, p. 96). گروهی از محققین (Abdullah & Razak, 2015; Comlekci, 2017; Abdullah, et al, 2017; Albaity & Rahman, 2019; Daradkah & Aldaher, 2020, Eser & Yigiter, 2020) به بُعد تفاوت‌های جمعیت‌شناختی پرداخته‌اند.

برخی از آن‌ها (Zaman, et al, 2017; Bekereci, et al, 2018; Ganesan, et al, 2020) سواد مالی اسلامی را از جنبه نگرش، دانش و رفتار بررسی نموده‌اند و برخی دیگر (Rahim, et al, 2016; Zaman, et al, 2017; Suci & Hardi, 2020; Ahmad, et al, 2020) تأثیر اعتقادات و تربیت دینی را بر سواد مالی اسلامی بررسی نمودند. در ادامه در جدول (۱) مهم‌ترین این عوامل و تحقیقات مختلفی که به بررسی آن‌ها پرداخته‌اند اشاره شده است:

جدول (۱): عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در تحقیقات مختلف

ردیف	عوامل	محققین
۱	دانش مالی اسلامی	زمان، ۲۰۱۷؛ بکرسی و دیگران، ۲۰۱۸؛ رحمان و دیگران، ۲۰۱۸؛ گانسان و دیگران، ۲۰۲۰؛ ام دی اسپیر و وان احمد، ۲۰۲۰
۲	تحصیلات مالی اسلامی	ام دی اسپیر و وان احمد، ۲۰۲۰؛ الفریسی ^{۱۶} و دیگران، ۲۰۲۰، دارادکاه و الداهر، ۲۰۲۰
۳	رفتار مالی اسلامی	زمان، ۲۰۱۷؛ رحمان و دیگران، ۲۰۱۸؛ بکرسی و دیگران، ۲۰۱۸؛ گانسان و دیگران، ۲۰۲۰؛ ام دی اسپیر و وان احمد، ۲۰۲۰
۴	نگرش مالی اسلامی	عبدالله و اندرسون، ۲۰۱۵؛ آنتارا ^{۱۷} ، ۲۰۱۶؛ زمان، ۲۰۱۷؛ سنبواتی ^{۱۸} و دیگران، ۲۰۱۸؛ رحمان و دیگران، ۲۰۱۸؛ بکرسی و دیگران، ۲۰۱۸؛ ام دی اسپیر و وان احمد، ۲۰۲۰؛ احمد و دیگران، ۲۰۲۰؛ گانسان و دیگران، ۲۰۲۰
۵	ترس از مجازات خداوند	رحیم و دیگران، ۲۰۱۶؛ آنتارا، ۲۰۱۶؛ زمان، ۲۰۱۷؛ احمد و دیگران، ۲۰۲۰

ردیف	عوامل	محققین
۶	ادراک از تبدلات مبتنی بر قمار	آنتارا، ۲۰۱۶؛ رحیم و دیگران، ۲۰۱۶؛ ستیواتی و دیگران، ۲۰۱۸؛ ماسلیشاه و سانوسی، ۲۰۱۹
۷	ملزم بودن به عدم به‌کارگیری ربا	آنتارا، ۲۰۱۶؛ ستیواتی و دیگران، ۲۰۱۸؛ ام دی اسپیر و وان احمد، ۲۰۲۰؛ احمد و دیگران، ۲۰۲۰
۸	تعلقات مذهبی	التمیمی و کالی، ۲۰۰۹؛ اچچابی ^{۱۹} ، ۲۰۱۲؛ رحیم و دیگران، ۲۰۱۶؛ ۲۰۱۶؛ زمان، ۲۰۱۷؛ حسن ^{۲۰} ، ۲۰۱۸؛ سوچی و هاردی، ۲۰۲۰؛ احمد و دیگران، ۲۰۲۰
۹	جنسیت	رحیم و دیگران، ۲۰۱۶؛ کوزر و دوگان، ۲۰۱۷؛ دارادکاه و الداهر، ۲۰۲۰؛ ام دی اسپیر و وان احمد، ۲۰۲۰
۱۰	وضعیت تأهل	کوزر و مسوت، ۲۰۱۷؛ رحمان و دیگران، ۲۰۱۸؛ ستیواتی و دیگران، ۲۰۱۸؛ گانسان و دیگران، ۲۰۲۰
۱۱	محل زندگی	صبری ۲۰۱۲؛ لوساردی و میچل، ۲۰۱۴؛ ام دی اسپیر و وان احمد، ۲۰۲۰؛ سوچی و هاردی، ۲۰۲۰؛ دارادکاه و الداهر، ۲۰۲۰
۱۲	تحصیلات	رحیم و دیگران، ۲۰۱۶؛ گانسان و دیگران، ۲۰۲۰؛ دارادکاه و الداهر، ۲۰۲۰
۱۳	خانواده	صبری، ۲۰۱۲؛ عبدالله و اندرسون ۲۰۱۵؛ اچچابی و آزوزی، ۲۰۱۵؛ امین و امان، ۲۰۱۶؛ رنی ^{۲۱} و احمد، ۲۰۱۶؛ سلیم ^{۲۲} ، ۲۰۱۶؛ رحمان و دیگران، ۲۰۱۸؛ مریم ^{۲۳} و دیگران، ۲۰۱۹؛ ام دی اسپیر و وان احمد و دیگران، ۲۰۲۰؛ سوچی و هاردی، ۲۰۲۰
۱۴	دوستان و همسالان	اچچابی و آزوزی، ۲۰۱۵؛ امین و امان، ۲۰۱۶؛ رنی و احمد، ۲۰۱۶؛ سلیم، ۲۰۱۶؛ مریم و دیگران، ۲۰۱۹؛ رحمان و دیگران، ۲۰۱۸؛ ام دی اسپیر و وان احمد و دیگران، ۲۰۲۰؛ سوچی و هاردی، ۲۰۲۰
۱۵	رسانه	صبری ۲۰۱۲؛ گانسان و دیگران، ۲۰۲۰
۱۶	فرهنگ	چن و ولپه، ۱۹۹۸، آوارد ^{۲۴} ، ۲۰۰۵؛ شیم ^{۲۵} ، ۲۰۰۹؛ صبری ۲۰۱۲؛ ام دی اسپیر و وان احمد و دیگران، ۲۰۲۰

منبع: یافته‌های محقق

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر باهدف پاسخ به این پرسش که «چه عواملی بیشترین تأثیر را بر سواد مالی اسلامی در ایران دارند؟» انجام شده است، از نظر شیوه گردآوری داده‌ها، توصیفی پیمایشی و از لحاظ هدف در چارچوب پژوهش‌های کاربردی جای می‌گیرد. در این پژوهش که در سال ۱۴۰۰ خورشیدی انجام گرفته است با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی دقیق مقالات خارجی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی شناسایی گردید. جامعه آماری شامل کلیه اساتید دانشگاه و کارشناسان بازارهای مالی در کشور جمهوری اسلامی ایران است که در حوزه مالی اسلامی آگاهی دارند. به دلیل تعداد کم خبرگان در این حوزه و دشواری شناسایی آن‌ها جهت نمونه‌گیری از روش گلوله برفی استفاده نمودیم و در نهایت تعداد ۲۰ نفر از آن‌ها به‌عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. جهت بررسی روابط بین عوامل، زیر عوامل و همچنین به‌منظور رتبه‌بندی آن‌ها از تکنیک دنپ استفاده شده است.

۳-۱. تکنیک دنپ

روش ترکیبی دیمتل و ANP شامل دو رویکرد هستند که هرکدام بیانگر یک مدل از روش حل هست.

- رویکرد اول (کلاسیک): این رویکرد از قدیمی‌ترین روش‌های ترکیب این دو تکنیک است که در بیشتر مقالات از این روش استفاده می‌شود. در این روش از خروجی دیمتل به‌عنوان ورودی ANP استفاده می‌شود (Saaty, 2005).
- رویکرد دوم تکنیک دنپ است. در تکنیک دنپ با استفاده از ماتریس روابط کل دیمتل (T) وزن معیارها و زیرمعیارها محاسبه می‌شود. بدین‌صورت که بعد از تشکیل ماتریس روابط کل (T) و نرمال کردن آن با استفاده از روابطی تبدیل به سوپر ماتریس شده و سپس به توان بی‌نهایت می‌رسد تا همگرا شود و از روی سوپر ماتریس همگرا شده وزن معیارها و زیرمعیارها به دست می‌آید. این رویکرد جدیدترین رویکرد ترکیبی دیمتل و ANP است. در

مواردی که در رویکرد سنتی وزن عوامل در تکنیک ANP صفر شود تکنیک جدید دنپ ناجی مدل خواهد بود (Hsu, Wang & Tzeng, 2012, p. 100).

مراحل تشکیل ساختار روابط شبکه با استفاده از تکنیک دیمتل (گام‌های ۴-۱) و همچنین تعیین اوزان مؤثر دنپ براساس ماتریس ارتباط کامل گام‌های (۹-۵) در زیر ارائه می‌شود:

- گام (۱): محاسبه ماتریس ارتباط مستقیم
ارزیابی روابط میان معیارها (تأثیر یک معیار بر معیار دیگر) براساس نظرات خبرگان پژوهش با استفاده از طیف رتبه‌بندی ۱ تا ۴ انجام می‌گردد (جدول ۲).

جدول (۲): طیف رتبه‌بندی در تکنیک دنپ

درجه تأثیر گذاری	اعداد تخصیص داده شده
بدون تأثیر	۰
تأثیر بسیار پایین	۱
تأثیر پایین	۲
تأثیر بالا	۳
تأثیر بسیار بالا	۴

منبع: (Azzah, 2019)

- گام (۲): محاسبه ماتریس ارتباط مستقیم نرمال: با استفاده از رابطه (۱)

$$N=VD; V = \min \left\{ \frac{1}{\max_i \sum_{j=1}^n d_{ij}}, \frac{1}{\max_j \sum_{i=1}^n d_{ij}} \right\} \text{ و } i, j \in \{1, 2, \dots, n\} \quad \text{رابطه (۱)}$$

- گام (۳): محاسبه ماتریس ارتباط کامل: با استفاده از رابطه (۲)

$$T = N + N^2 + \dots + N^h = N(1 - N^h) / (1 - N) \quad \text{رابطه (۲)}$$

N)-1, when h

- گام (۴): تحلیل نتایج و رسم نمودارهای علی و معلولی برای ابعاد و معیارها در این مرحله مجموع سطرها و ستون‌های ماتریس ارتباط کامل به صورت جداگانه مطابق با رابطه (۳) زیر محاسبه می‌گردد. در این رابطه شاخص‌های r_i و c_j به ترتیب نشان‌دهنده مجموع سطر i ام و مجموع ستون j ام هستند.

$$T = [t_{ij}], I, j \in \{1, 2, \dots, n\}$$

$$r = [r_i]n \times 1 = [\sum_{j=1}^n t_{ij}]n \times 1$$

$$[C_j]1 \times n = [\sum_{i=1}^n t_{ij}]1 \times n$$

رابطه (۳):

شاخص $r_i + c_j$ از حاصل جمع سطر i ام و ستون j ام به دست می‌آید ($i = j$) و بیانگر میزان اهمیت معیار i ام است. به طور مشابه شاخص $r_i - c_j$ حاصل تفاضل مجموع سطر i ام و ستون j ام بوده و نشان‌دهنده تأثیرگذاری و یا تأثیرپذیری معیار i است. در حالت کلی، چنانچه $r_i - c_j$ مثبت باشد ($i = j$)، معیار i ام جز دسته معیارهای علی یا تأثیرگذار است. چنانچه $r_i - c_j$ منفی باشد ($i = j$)، معیار i ام جزء گروه معیارهای تأثیرپذیر است.

- گام (۵): نرمال‌سازی ماتریس ارتباط کامل ابعاد (TD) ماتریس T_D از میانگین T_c به دست می‌آید. برای نرمال‌سازی ماتریس T_D ، حاصل جمع هر سطر محاسبه شده و هر عنصر بر مجموع عناصر سطر مربوط به خود تقسیم می‌گردد.

$$d_i = \sum_{j=1}^m T_{ij}^{Dij} \quad i=1, \dots, m$$

رابطه (۴):

- گام (۶): نرمال‌سازی ماتریس ارتباط کامل معیارها (T_c^α) نرمال‌سازی با مجموع درجات تأثیرگذاری و تأثیرپذیری معیارها و ابعاد جهت اکتساب (T_c^α) به می‌آید.

- گام (۷): تشکیل سوپر ماتریس ناموزون در این مرحله ترانواده ماتریس ارتباط کامل نرمال (T_c^α) محاسبه شده و سوپر ماتریس موزون حاصل می‌شود.

- گام (۸): تشکیل سوپر ماتریس موزون

بدین منظور، ترانهاده ماتریس ارتباط کامل نرمال (T_D^{α}) در سوپر ماتریس ناموزون ضرب می شود.

- گام (۹): محدود کردن سوپر ماتریس موزون

تعیین وزن و اولویت بندی سوپر ماتریس موزون را به توان k (که یک عدد بزرگ است) رسانده تا اینکه همه عناصر سوپر ماتریس همانند هم شوند:

$$\lim_{k \rightarrow \infty} (W\alpha)^k \quad \text{رابطه (۵):}$$

نهایتاً مطلوبیت نهایی گزینه ها با استفاده از رابطه (۶) به دست می آید که همان اوزان مؤثر است.

$$D_i = \sum_{j=1}^J W_j E_{ij} \quad \text{رابطه (۶):}$$

در رابطه (۶)؛ D_i شاخص مطلوبیت؛ W_j اهمیت نسبی هر یک از زیرمعیارها؛ E_{ij} امتیاز نسبت به زیر معیار است (Chena & Lina, 2017).

۴. یافته های تحقیق

ابتدا با استفاده از مطالعات آرشیوی و بررسی دقیق منابع مختلف مهم ترین عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی از تحقیقات مختلف استخراج گردید. سپس با جمع بندی منابع مختلف تعداد ۱۶ مورد از مهم ترین عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی شناسایی و در قالب چهار دسته عوامل اصلی «مالیه اسلامی»، «اعتقادات دینی»، «ویژگی های جمعیت شناختی» و «عوامل اجتماعی» دسته بندی گردید که در جدول (۳) قابل مشاهده است.

جدول (۳): عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در ایران

دانش مالی اسلامی	C1	مالیه اسلامی	D1	عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در جمهوری اسلامی ایران
تحصیلات مالی اسلامی	C2			
رفتار مالی اسلامی	C3			
نگرش مالی اسلامی	C4			
ترس از مجازات خداوند	C5	اعتقادات دینی	D2	
ادراک از تبادلات مبتنی بر قمار	C6			
ملزم بودن به عدم به‌کارگیری ربا	C7			
تعلقات مذهبی	C8	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	D3	
جنسیت	C9			
وضعیت تأهل	C10			
محل زندگی	C11			
تحصیلات	C12	عوامل اجتماعی	D4	
خانواده	C13			
دوستان و همسالان	C14			
رسانه	C15			
فرهنگ	C16			

منبع: یافته‌های تحقیق

در ادامه به‌منظور بررسی وابستگی‌های متقابل مابین این عوامل و رتبه‌بندی آن‌ها براساس سطح تأثیرگذاری، پرسشنامه‌ای تهیه و برای خبرگان ارسال گردید و از آن‌ها خواسته شد براساس میزان تأثیرپذیری و تأثیرگذاری هریک از زیر عامل‌ها به آن‌ها بین صفر تا چهار نمره دهد. ۱۸ مورد از پرسشنامه‌های ارسالی توسط خبرگان تکمیل گردید. روایی پرسشنامه و صحت عوامل، توسط خبرگان مورد تأیید قرار گرفت. در پژوهش‌هایی که پرسشنامه آن‌ها با روش‌های تحقیق در عملیات تحلیل می‌گردد نیازی به محاسبه پایایی با توجه به ابزارهای معمول یعنی روش باز آزمایی، روش موازی (همتا) و روش آلفای کرون باخ نیست، چراکه در این پرسشنامه‌ها، تنها به جمع‌آوری و

تجزیه و تحلیل داده‌ها براساس نظرات خبرگان پرداخته می‌شود و چون تعداد زیاد تکمیل‌کنندگان پرسشنامه‌ها در این روش‌ها ملاک نیست روش‌های معمول محاسبه پایایی که در روش‌های آماری به کار گرفته می‌شوند اصلاً مورد استفاده نخواهند بود و انتخاب خبرگان براساس معیارهای مناسب ملاک اثبات پایایی نتایج تحقیق است (خلیلی شورینی، ۱۳۸۶، ص. ۸۷). خروجی تکنیک دنپ در این پژوهش وزن‌هایی هستند که نشان‌دهنده اهمیت عوامل تأثیرگذار بر سواد مالی اسلامی هستند.

در گام اول با تبدیل متغیرهای زبانی به عدد و گرفتن میانگین حسابی از آن‌ها ماتریس اولیه روش دنپ به دست آمد که در جدول (۴) قابل مشاهده است.

جدول (۴): ماتریس ارتباط مستقیم

C16	2.889	2.389	2.500	2.778	2.667	1.889	2.222
C15	1.778	1.889	3.000	2.833	2.333	2.444	0.778
C14	1.667	2.556	2.500	3.167	2.444	2.556	2.444
C13	2.278	2.722	2.444	3.056	1.611	2.278	3.611
C12	1.000	1.111	0.333	2.611	1.000	0.333	0.444
C11	1.056	1.389	0.611	1.722	0.722	0.889	1.056
C10	0.667	0.500	0.556	0.278	0.333	0.167	0.000
C9	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
C8	1.056	1.833	2.556	2.444	2.889	2.000	2.056
C7	1.611	2.111	0.833	3.333	2.722	1.444	0.000
C6	2.500	2.444	0.222	1.667	2.278	0.000	0.500
C5	1.278	1.278	0.000	0.500	0.000	1.333	3.167
C4	3.056	2.444	2.389	0.000	3.222	2.889	3.222
C3	2.444	3.000	0.000	2.000	2.778	3.611	2.833
C2	0.278	0.000	0.889	2.111	3.111	2.667	1.167
C1	0.000	3.111	2.444	2.389	2.167	1.778	2.000
TC	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7

C16	2.389	2.944	2.278	2.333	3.000	2.889	2.500	1.389	0.000
C15	2.278	1.556	2.167	0.611	3.000	1.833	0.833	0.000	1.278
C14	2.111	2.333	2.111	3.556	3.111	3.333	0.000	2.500	2.944
C13	2.278	3.000	3.500	2.667	2.222	0.000	1.389	0.944	1.167
C12	0.333	2.444	2.611	2.556	0.000	2.111	2.500	2.222	1.889
C11	1.000	1.667	1.444	0.000	1.444	2.833	1.056	1.611	0.722
C10	0.722	0.944	0.000	1.500	1.333	3.000	3.389	3.167	2.222
C9	0.000	0.000	0.000	1.167	0.000	1.056	0.500	0.000	0.000
C8	0.000	2.056	2.000	3.333	3.056	3.222	3.056	3.444	3.167
C7	3.167	2.667	0.278	2.556	1.278	3.056	1.222	1.722	1.944
C6	1.722	1.778	0.944	2.611	1.889	3.000	1.556	2.389	1.778
C5	2.722	1.333	1.389	3.556	1.722	2.611	2.167	2.000	1.444
C4	2.944	2.111	2.611	3.056	3.056	2.000	2.056	2.167	2.278
C3	3.000	2.111	2.778	2.611	1.778	0.833	1.000	2.278	2.056
C2	1.611	2.167	2.278	3.056	1.333	2.778	2.722	1.389	1.333
C1	2.167	2.556	2.667	2.889	2.167	2.556	2.500	2.222	2.778
TC	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16

منبع: یافته‌های تحقیق

در گام بعد، پس از محاسبه ماتریس نرمال شده که همان ماتریس N است، ماتریس ارتباط کامل زیر عوامل (TC) در جدول (۵) آورده شده است.

جدول (۵): ماتریس ارتباط کامل زیر عوامل (TC)

C16	0.196	0.212	0.176	0.233	0.224	0.186	0.195	0.209	0.243	0.215	0.262	0.235
C15	0.146	0.168	0.164	0.199	0.185	0.172	0.131	0.176	0.174	0.181	0.179	0.203
C14	0.178	0.225	0.184	0.253	0.229	0.211	0.208	0.213	0.239	0.221	0.301	0.249
C13	0.172	0.207	0.164	0.226	0.188	0.184	0.214	0.195	0.231	0.229	0.253	0.203
C12	0.105	0.122	0.084	0.166	0.122	0.096	0.098	0.102	0.166	0.163	0.186	0.104
C11	0.093	0.115	0.078	0.130	0.102	0.096	0.100	0.104	0.132	0.120	0.107	0.122
C10	0.087	0.097	0.083	0.102	0.095	0.083	0.078	0.100	0.118	0.090	0.145	0.125
C9	0.010	0.012	0.009	0.013	0.011	0.010	0.011	0.011	0.013	0.012	0.043	0.012
C8	0.161	0.205	0.184	0.234	0.235	0.195	0.196	0.159	0.228	0.215	0.290	0.245
C7	0.146	0.178	0.119	0.217	0.199	0.153	0.120	0.202	0.207	0.140	0.232	0.168
C6	0.155	0.174	0.095	0.166	0.174	0.105	0.119	0.154	0.172	0.144	0.215	0.170
C5	0.123	0.142	0.086	0.137	0.115	0.133	0.176	0.175	0.158	0.148	0.232	0.161
C4	0.209	0.223	0.180	0.178	0.248	0.218	0.225	0.232	0.234	0.231	0.291	0.248
C3	0.178	0.216	0.107	0.204	0.218	0.217	0.196	0.215	0.211	0.213	0.255	0.197
C2	0.106	0.117	0.110	0.178	0.196	0.171	0.137	0.156	0.184	0.176	0.231	0.159
C1	0.125	0.225	0.173	0.221	0.210	0.182	0.186	0.201	0.230	0.221	0.269	0.214
TC	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12

C16	0.269	0.215	0.192	0.145
C15	0.202	0.145	0.128	0.147
C14	0.292	0.163	0.227	0.222
C13	0.187	0.178	0.171	0.163
C12	0.176	0.156	0.151	0.134
C11	0.173	0.107	0.121	0.093
C10	0.180	0.163	0.160	0.131
C9	0.041	0.023	0.011	0.010
C8	0.284	0.231	0.245	0.224
C7	0.238	0.157	0.171	0.165
C6	0.222	0.154	0.174	0.149
C5	0.211	0.163	0.162	0.139
C4	0.264	0.215	0.222	0.209
C3	0.212	0.172	0.205	0.186
C2	0.223	0.183	0.156	0.142
C1	0.258	0.212	0.208	0.207
TC	C13	C14	C15	C16

منبع: یافته‌های تحقیق

برای محاسبه ماتریس ارتباط کامل عوامل و همچنین شدت و جهت تأثیر نیز ابتدا ماتریس (TD) را از ماتریس ارتباط کامل (TC) جدول (۴) استخراج نمودیم. ماتریس (TD) در جدول (۶) آورده شده است.

جدول (۶): ماتریس ارتباط کامل عوامل

4D	6361.0	6761.0	1927.0	7061.0
3D	9180.0	3970.0	9301.0	7711.0
2D	9751.0	2391.0	3561.0	1361.0
1D	0271.0	9007.0	2227.0	9702.0
TD	1D	2D	3D	4D

منبع: یافته‌های تحقیق

در ادامه به منظور تعیین معیارهای علی و معیارهای وابسته، مجموع سطری و ستونی ماتریس T محاسبه شده و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل از یکدیگر و همچنین زیر عوامل در جدول (۷) قابل مشاهده است.

جدول (۷): مقادیر شدت و اثر

عوامل	D	R	D+r	D-R	نوع اثر	زیر عوامل	D	R	D+r	D-R	زیر عوامل	نوع اثر
D1	0.605	0.805	1.411	-0.200	تأثیر پذیر	C1	2.190	3.344	5.534	-1.155	دانش مالی اسلامی	تأثیر پذیر
						C2	2.638	2.625	5.264	0.013	تحصیلات مالی اسلامی	تأثیر گذار
						C3	1.996	3.203	5.199	-1.206	رفتار مالی اسلامی	تأثیر پذیر
						C4	2.858	3.626	6.483	-0.768	نگرش مالی اسلامی	تأثیر پذیر
D2	0.635	0.376	1.011	0.259	تأثیر گذار	C5	2.751	2.461	5.212	0.290	ترس از مجازات خداوند	تأثیر گذار
						C6	2.413	2.542	4.955	-0.129	ادراک از تبادلات مبتنی بر قمار	تأثیر پذیر
						C7	2.391	2.811	5.202	-0.420	ملزم بودن به عدم به کارگیری ربا	تأثیر پذیر
						C8	2.605	3.533	6.137	-0.928	تعلقات مذهبی	تأثیر پذیر

عوامل	D	R	D+r	D-R	نوع اثر	زیر عوامل	D	R	D+r	D-R	زیر عوامل	نوع اثر
D3	0.748	0.709	1.457	0.039	تأثیرگذار	C9	2.939	0.252	3.192	2.687	جنسیت	تأثیرگذار
						C10	2.719	1.836	4.555	0.883	وضعیت تاهل	تأثیرگذار
						C11	3.491	1.794	5.285	1.697	محل زندگی	تأثیرگذار
						C12	2.816	2.131	4.947	0.685	تحصیلات	تأثیرگذار
D4	0.702	0.800	1.502	-0.097	تأثیرپذیر	C13	3.431	3.165	6.596	0.266	خانواده	تأثیرگذار
						C14	2.636	3.615	6.251	-0.979	دوستان و همسالان	تأثیرپذیر
						C15	2.704	2.700	5.404	0.004	رسانه	تأثیرگذار
						C16	2.468	3.407	5.875	-0.939	فرهنگ	تأثیرپذیر

منبع: یافته‌های تحقیق

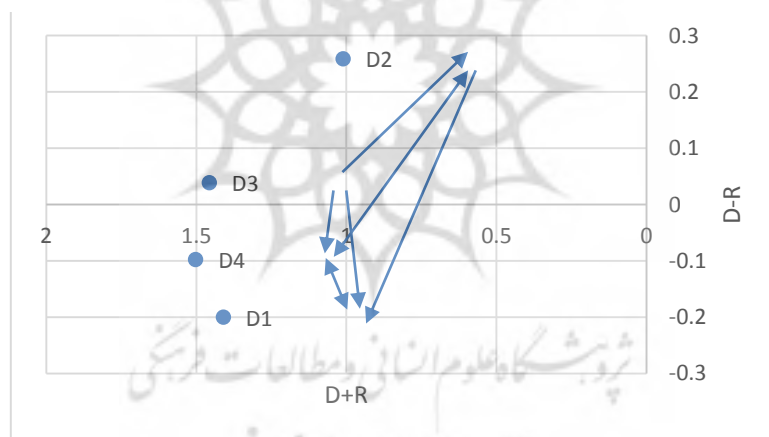
با توجه به جدول (۷) اعتقادات دینی و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی به‌عنوان عوامل تأثیرگذار و مالیه اسلامی و عوامل اجتماعی به‌عنوان عوامل تأثیرپذیر هستند، همچنین در بین زیرعوامل تحصیلات مالی اسلامی، ترس از مجازات خداوند، جنسیت، وضعیت تاهل، محل زندگی، تحصیلات، خانواده به‌عنوان زیرعوامل‌های تأثیرگذار و دانش مالی اسلامی، رفتار مالی اسلامی، نگرش مالی اسلامی، ادراک از تبادلات مبتنی بر قمار، ملزم

بودن به عدم به‌کارگیری ربا، تعلقات مذهبی، دوستان و همسالان و فرهنگ به‌عنوان زیرعامل‌های تأثیرپذیر هستند.

جهت بررسی روابط بین عوامل و همچنین زیرعوامل از شاخص ارزش آستانه استفاده شد. به‌منظور یافتن ارزش آستانه، میانگین اعداد جدول ماتریس ارتباط کامل (TD) به‌صورت زیر به دست آمد.

$$\text{رابطه (۷):} \quad \text{ارزش آستانه ابعاد} = \frac{0.1720+0.1576+0.0816+\dots+0.1904}{16} = 0.1681$$

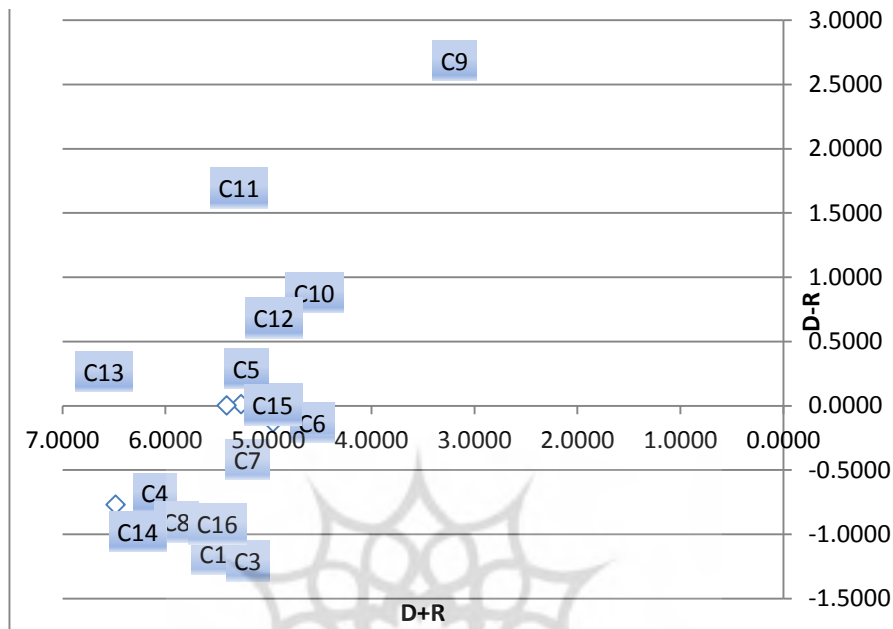
با توجه به ارزش آستانه، تنها روابطی که مقادیر آنها در ماتریس TD، از مقدار آستانه بزرگ‌تر باشد به‌عنوان وجود رابطه در نظر گرفته می‌شود و روابط آنها با استفاده از فلش در شکل (۱) نشان داده شده است و روابطی که مقدار آنها کوچک‌تر از مقدار آستانه باشد به‌عنوان عدم وجود رابطه لحاظ می‌گردند.

شکل (۱): روابط شبکه مربوط به عوامل

منبع: یافته‌های تحقیق

در شکل (۲) مقادیر اثرگذاری و اثرپذیری زیر عوامل به تصویر کشیده شده است. در این شکل با توجه به ارزش آستانه، تنها روابطی که مقادیر آنها در ماتریس (TD) از مقدار آستانه (که همان مقدار درایه مرتبط با بعد هر عامل در ماتریس TD است) بزرگ‌تر باشد نمایش داده شده‌اند.

شکل (۲): مقادیر اثرپذیری و اثرگذاری زیرعوامل
منبع: یافته‌های تحقیق

معیارهایی که در بالای محور افقی قرار می‌گیرند و مجموع اثر خالصشان بیشتر از صفر هست، جزء معیارهای علی، محرک یا تأثیرگذار دسته‌بندی می‌شوند و معیارهایی که در پایین محور افقی قرار می‌گیرند جزء معیارهای وابسته خوشه‌بندی می‌شوند. همچنین معیارها هرچه بالاتر باشند، درجه اثرگذاری‌شان بیشتر است و هرچه این معیارها پایین‌تر باشند، درجه تأثیرپذیری آنها بیشتر است. همچنین هرچه معیارها مجموع اثرشان بیشتر باشد (در شکل (۱) و (۲) در سمت چپ قرار می‌گیرند) اهمیت بیشتری پیدا می‌کنند، زیرا مجموع اثرگذاری و اثرپذیری‌شان بیشتر است؛ بنابراین در بین عوامل، اعتقادات دینی دارای بیشترین میزان تأثیرگذاری و مالیه اسلامی دارای بیشترین تأثیرپذیری است همچنین در بین زیرعوامل نیز جنسیت به‌عنوان تأثیرگذارترین عامل و رفتار مالی اسلامی دارای بیشترین تأثیرپذیری است.

در نهایت رتبه‌بندی عوامل و زیرعوامل براساس اوزان نهایی حاصل از خروجی تکنیک دنیپ به شرح جدول‌های (۸) و (۹) هست. در بین زیرعوامل نگرش مالی

اسلامی بالاترین اولویت را از نگاه خبرگان داراست و بعدازآن به ترتیب فرهنگ، تعلقات مذهبی، دوستان و همسالان و دانش مالی اسلامی رتبه‌های بعدی را دارا هستند.

جدول (۸): اوزان نهایی زیرعوامل

رتبه	زیرعوامل	وزن نهایی
1	نگرش مالی اسلامی	0.0846
2	فرهنگ	0.0836
3	تعلقات مذهبی	0.0826
4	دوستان و همسالان	0.0791
5	دانش مالی اسلامی	0.0775
6	رفتار مالی اسلامی	0.0742
7	خانواده	0.0734
8	ملزم بودن به عدم به‌کارگیری ربا	0.0654
9	رسانه	0.0635
10	تحصیلات مالی اسلامی	0.0602
11	ادراک از تبادلات مبتنی بر قمار	0.0589
12	ترس از مجازات خداوند	0.0571
13	تحصیلات	0.0489
14	وضعیت تأهل	0.0435
15	محل زندگی	0.0418
16	جنسیت	0.0056

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول (۹): اوزان نهایی عوامل

رتبه	عوامل	وزن نهایی
1	عوامل اجتماعی	0.2996
2	مالیه اسلامی	0.2966
3	اعتقادات دینی	0.2640

رتبه	عوامل	وزن نهایی
4	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	0.1399

منبع: یافته‌های تحقیق

در بین عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی نیز عوامل اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین عامل رتبه نخست را داراست و بعدازآن نیز مالیه اسلامی، اعتقادات دینی و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی در درجات بعدی اهمیت قرار دارند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

میزان اطلاعات در رابطه با بازارها و محصولات مالی اسلامی در افراد مختلف متفاوت است، این محصولات برای بسیاری همچنان مبهم است و در برخی این نگرانی وجود دارد که ممکن است با مبانی شرعی سازگار نباشند. ازاین‌رو سطح پایین سواد مالی اسلامی تهدیدی جدی برای بقای محصولات اسلامی فعلی و آینده و به‌طورکلی بخش مالی اسلامی است. این پژوهش به بررسی عوامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. به‌منظور بررسی روابط پیچیده بین عوامل از تکنیک دنب استفاده گردید و درنهایت ۵ مورد از مهم‌ترین این عوامل موردبررسی و تحلیل قرار گرفتند. براساس نتایج به‌دست‌آمده داشتن نگرش مالی اسلامی به‌عنوان مهم‌ترین زیر عامل مؤثر بر سواد مالی اسلامی در ایران شناخته شد و فرهنگ، تعلقات مذهبی، دوستان و همسالان و دانش مالی اسلامی در رتبه‌های بعد قرار گرفتند. نگرش به‌عنوان کمک‌کننده رفتار شناخته می‌شود. ازآنجاکه دین‌داری نقش بسیار مهمی در سنجش نگرش مصرف‌کنندگان نسبت به شیوه‌های مختلف مصرف دارد، افراد مذهبی به محصولات تمایل دارند که دارای ویژگی‌هایی مشابه اعتقادات آن‌ها باشد. علی‌رغم قوانین سخت‌گیرانه اسلام نسبت به تعاملات مالی، میزان پیروی از این قوانین تحت‌تأثیر نگرش افراد است و این نگرش تأثیر زیادی بر ادراک افراد و درنهایت بر رفتار آن‌ها می‌گذارد ازاین‌رو نگرش افراد نسبت به امور مالی اسلامی منجر به ترغیب افراد به ارتقای سواد استفاده از محصولات و خدمات مالی اسلامی می‌شود. فرهنگ به‌عنوان دومین عامل تأثیرگذار بر سواد مالی اسلامی یک زمینه روبه‌رشد در بحث مالی اسلامی

است، فرهنگ اسلامی به‌عنوان یک عامل تأثیرگذار در رفتار مالی باعث ایجاد تفاوت‌های قابل توجه در تصمیم‌گیری، مدیریت و ارزیابی دارایی‌ها می‌شود. در جوامع با فرهنگ اسلامی بالا، تمایل مردم به انجام امور مالی خود با رویکرد اسلامی بیشتر است، از آنجاکه امور مالی بخش قابل توجهی از امورات روزمره مردم را تشکیل می‌دهد. با ارتقا فرهنگ مالی اسلامی تمایل مردم به فراگیری سواد مالی اسلامی نیز بیشتر خواهد شد.

در یک جامعه اسلامی اعتقادات دینی ازجمله مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تصمیمات افراد آن جامعه در تمامی مسائل هست در چنین جامعه‌ای تمام گزاره‌های الگوی اسلامی باید در راستای تکامل فردی و اجتماعی انسان و قرب به خدا باشد. درحالی‌که در الگوی متعارف سواد مالی آموزش مدیریت امور مالی براساس دو قید بودجه و مطلوبیت است و افراد مجازند هر آنچه می‌خواهند بخرند و مصرف کنند در الگوی اسلامی این مسأله در راستای کمال انسان سازمان‌دهی شده است. در رویکرد مدنظر دانشمندان مالی اسلامی به‌جای استفاده بی‌قیدوشرط از ابزارهای مالی غربی می‌بایستی به نیازهای جامعه توجه شود و ابزارهایی استفاده شود که از دل مبانی عقیدتی و بنیادی اسلام و ارزش‌های انسانی گرفته شده‌اند. از این رو هرچقدر اعتقادات دینی افراد در چنین جوامعی قوی‌تر باشد تمایل و الزام آن‌ها به فراگیری مالی اسلامی بیشتر است.

با توجه به تنوع و پیچیدگی ابزارهای مالی اسلامی در مقایسه با بازارهای مالی متعارف عموم جامعه از دانش کافی در این حوزه برخوردار نیستند. اگر سواد مال اسلامی را توانایی شخص در استفاده از دانش، مهارت و نگرش مالی در مدیریت منابع مالی مطابق تعالیم اسلامی بدانیم. ارتقا سطح سواد مالی اسلامی نیازمند آشنایی با مفاهیم سرمایه‌گذاری، قراردادهای مربوطه و عملکرد محصولات مالی اسلامی هست. افراد داناتر در این حوزه توانایی بیشتر برای فعالیت در این بازارها دارند. آگاهی و آشنایی کافی با مباحث مالی اسلامی مزیت رقابتی برای آن دسته فعالین بازار است که بازارهای مالی اسلامی را برای سرمایه‌گذاری انتخاب می‌کنند. گروه همسالان و دوستان پنجمین عامل مهم تأثیرگذار بر سواد مالی اسلامی است. افراد در اجتماع، هنجارها

ارزش‌ها و دیگر عناصر اجتماعی و فرهنگی و سیاسی موجود در پیرامون خود را فرامی‌گیرند. در جامعه‌پذیری نخستین افراد از گروهی که در مراحل نخستین زندگی با آن‌ها در تماس بوده بیشترین تأثیر را پذیرا هستند که خانواده و گروه همسالان هستند. با افزایش سن پیوند افراد با والدین به تدریج ضعیف‌تر می‌شود و همسالان در رشد روانی آنان نقش بسزایی ایفا می‌کنند. از آنجاکه دوستان و همسالان و تعاملات مالی دو بخش مهم فعالیت‌های روزمره به حساب می‌آیند تعامل با دوستان و همسالانی که بازارهای مالی اسلامی را برای فعالیت انتخاب نموده‌اند در ترغیب نمودن به انتخاب این بازار و لزوماً ارتقا سطح سواد مالی اسلامی تأثیرگذارند.

با توجه به نتایج حاصله به منظور به وجود آوردن نگرش مثبت نسبت به امور مالی اسلامی بهتر است به جای استفاده از روش‌های سنتی از قبیل حفظ کردن و... بر رویکردهایی چون بازی‌های انگیزشی، نمایش‌های اجتماعی، پویانمایی و... تکیه شود. در یک فرهنگ اسلامی علاوه بر توجه به هویت فردی هویت جمعی جامعه نیز در نظر گرفته می‌شود، از این رو طراحی یک نظام مالی مبتنی بر شریعت و نه بر اساس الگوبرداری از غرب، توسط خبرگان موردنیاز است. جهت ارتقا فرهنگ یادگیری سواد مالی اسلامی نیاز است ارائه خدمات و محصولات مالی اسلامی توسط مؤسسات مالی موردحمایت قرار گیرد و دولت با ارائه تسهیلات ویژه برای فعالین بازارهای مالی اسلامی مزایای محصولات و خدمات مالی اسلامی نسبت به مالی متعارف را برجسته سازد. هم‌افزایی برنامه‌های آموزش مالی با رویکرد اسلامی با سایر برنامه‌های دولت جهت بالابردن سطح دانش مالی اسلامی افراد با بهره‌گیری از زیرساخت‌ها و قابلیت‌های موجود آموزشی از قبیل رسانه‌های عمومی و مجازی موردنیاز است. با ترکیب شبکه‌های آنلاین و آفلاین می‌توان یک اکوسیستم یکپارچه ایجاد نمود که سطح سواد مالی اسلامی را ارتقا دهد. در همین راستا برگزاری کارگاه‌ها و سمینارهای مرتبط، استفاده از نشریات و روزنامه‌ها، استفاده از ظرفیت‌های صداوسیما، کتاب‌های آموزشی، وبگاه‌ها و برنامه‌های رایانه‌ای، گنجاندن مطالب مرتبط با مالی اسلامی در کتب درسی از پایه تا دانشگاه بسیار تأثیرگذار است. در نهایت پیشنهاد می‌گردد با توجه به نقش نظام‌های آموزشی و مدرسه در رشد و توسعه سواد در بین دانش‌آموزان و همچنین

شکل‌گیری الگوهای رفتاری افراد در سنین پایین و تأثیرپذیری بالای افراد از گروه‌های همسالان و دوستان، آشنایی با مفاهیم پایه سواد مالی اسلامی در سنین پایین و از سطوح پایه مدارس انجام گیرد.

یادداشت‌ها

1. DANP (The Dematel based Analytic Network Process)
2. Thilakam
3. Kayed
4. Ahmad
5. Abdullah & Anderson
6. Rahim, Rashid & Hamed
7. Nawı et al
8. Sanusi & Muslichah
9. Rozikin & Sholekhah
10. Md & Ahmad
11. Daradkah, Aldaher & Shinaq
12. Dinc et al
13. Kevser & Doğan
14. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)
15. Chapra
16. Alfarisi
17. Antara
18. Setyowati
19. Echchabi
20. Hassan
21. Reni
22. Saleem
23. Maryam
24. Avarđ
25. Shim

کتابنامه

- آموزگار، لعیاالسادات؛ شهرستانی، سهیلا؛ و محمودی، مرتضی (۱۳۹۸). بررسی تأثیر سواد مالی بر رفتار مالی دانشجویان حسابداری. دومین کنفرانس ملی تحقیقات بنیادین در مدیریت و حسابداری؛ تهران
- تفتیان، اکرم؛ باستانی اله‌آبادی، بهروز؛ و طباطبایی مزرعه‌نو، سیدجمال‌الدین (۱۴۰۰). تأثیر سواد مالی در استفاده از خدمات و تصمیم‌گیری‌های مالی. همایش ملی رویکردهای نوین در حسابداری و امور مالی؛ تهران.

جلیلود، ابوالحسن؛ و رستمی نوروزآباد، مجتبی (۱۳۹۷). تعاملات سواد مالی، احساسات سرمایه‌گذاران، ادراک ریسک و تمایل به سرمایه‌گذاری: شواهدی از بورس اوراق بهادار تهران. *فصلنامه علمی دانش سرمایه‌گذاری*، ۷(۲۷)، ۱۴۱-۱۷۰.

خلیلی‌شورینی؛ سیاوش. (۱۳۸۵). *روش‌های تحقیق در علوم انسانی* (چاپ چهارم). تهران: یادواره کتاب.

طغیانی، مهدی؛ و مرادی باصیری، امین (۱۳۹۵). تحلیل انتقادی الگوی متعارف آموزش عمومی سواد مالی از منظر اقتصاد اسلامی. *دوفصلنامه علمی مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۸(۱۶)،

DOI: 10.30497/ies.2016.1804 .۲۶۰-۲۲۷

قالق، کریم؛ یعقوب‌نژاد، احمد؛ و فلاح‌شمس، میرفیض؛ (۱۳۹۵): تأثیر سواد مالی بر تورش‌های رفتاری سرمایه‌گذاران بورس اوراق بهادار تهران. *فصلنامه علمی چشم‌انداز مدیریت مالی*. ۶(۱۶)، ۷۵-۹۴.

کاظم‌پور دیزجی، فاطمه؛ خان‌محمدی، محمدحامد؛ و معین‌الدین، محمود (۱۳۹۹). ارائه الگوی آموزش سواد مالی در ایران با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد. *فصلنامه علمی مهندسی مالی و مدیریت اوراق بهادار*. ۱۱(۴۳)، ۱۷۹-۱۵۱.

گنجوئی، اسماعرف؛ و نایب‌زاده، شهناز (۱۳۹۳). بررسی رابطه اعتقادات مذهبی و سواد مالی اسلامی در دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد. *فصلنامه علمی دانش مالی تحلیل اوراق بهادار*، ۷(۲۳)، ۴۵-۵۵.

Abdullah, M, A; Ab Wahab, S, N, A; & Sabar Salehudin, A, F., (2017). Factors Determining Islamic Financial Literacy Among Undergraduates, *Journal of Emerging Economies & Islamic Research*, 5(2), 67 – 76

Abdullah, M. A., & Anderson, A. (2015). Islamic Financial Literacy among Bankers in Kuala Lumpur. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 3(2), 79-94.

Abdullah, H.R; & Abdul Razak, A.L.H (2015). Exploratory Research into Islamic Financial Literacy in Brunei Darussalam, Faculty of Business and Management Sciences Universiti Islam Sultan Sharif Ali Brunei Darussalam, 61-87

Ahmad, G., Widyastuti, U., Susanti, S., & Mukhibad, H. (2020). Determinants of the Islamic Financial Literacy. *Accounting*, 6(6), 961-966.

Ahmad, M. A. (2010). Why Islamic Financial Literacy is Important. *Personal Money. March*.

- Albaity, M., & Rahman, M. (2019). The Intention to use Islamic Banking: an Exploratory Study to Measure Islamic Financial Literacy. *International Journal of Emerging Markets*.
- Alfarisi, M. F. (2020). The Impact of Islamic Economics and Finance Courses on Islamic Financial Literacy of University Students. In *The 3rd International Conference on Sustainability and Innovation*.
- Ali, M. M., Devi, A., Furqani, H., & Hamzah, H. (2020). Islamic Financial Inclusion Determinants in Indonesia: an ANP Approach. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Almenberg, J., & Dreber, A. (2015). Gender, Stock Market Participation and Financial Literacy. *Economics Letters*, 137, 140-142.
- Al-Tamimi, H. A. H. (2009). Financial Literacy and Investment Decisions of UAE investors. *The Journal of Risk Finance*.
- Amin, K., & Aman, Q. (2016). Determinants of Attitude Towards the Acceptance of Islamic Banking: a Case of District Peshawar, Pakistan. *Journal of Managerial Sciences*, 10(1), 140-155.
- Amouzegar, L, S; Shahrestani, S; & Mahmoudi, M; (2019). Investigating the Effect of Financial Literacy on Financial Behavior of Accounting Students; Second National Conference on Basic Research in Management and Accounting; Tehran. (In Persian)
- Ansong, A., & Gyensare, M. A. (2012). Determinants of University Working Students' Financial Literacy at the University of Cape Coast, Ghana. *International Journal of Business and Management*, 7(9), 126.
- Avard, S; Manton, E; English, D; & Walker, J. (2005), "The Financial Knowledge of College Freshmen". *Journal of College Student*, 39. 2, 321-339.
- Awang, A., Aizam, N. A. H., & Abdullah, L. (2019). An Integrated Decision-Making Method Based on Neutrosophic Numbers for Investigating Factors of Coastal Erosion. *Symmetry*, 11(3), 328.
- Beal, D., & Delpachitra, S. (2003). Financial Literacy among Australian University Students. *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, 22(1), 65-78.
- Bekereci, N.E; Ayrçay, Y; & Kök, D., (2018). Islamic Financial Literacy: A Field Study at Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Pamukkale University, *Journal of Social Sciences Institute*, 33:45-60.
- Chapra, M. U. (2007). The Case against Interest: Is it Compelling?. *Thunderbird International Business Review*, 49(2), 161-186.
- Chen, S. H., & Lin, W. T. (2018). Analyzing Determinants for Promoting Emerging Technology through Intermediaries by Using a DANP-based MCDA Framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 131, 94-110.

- Chen, H., & Volpe, R. P. (1998). An Analysis of Personal Financial Literacy among College Students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
- Chong, B. S., & Liu, M. H. (2009). Islamic Banking: Interest-free or Interest-Based?. *Journal of Pacific-Basin Finance*, 17(1), 125-144.
- Comlekci, I. (2017). Definition of Islamic Financial Education Design: Adjustment for Customers of Bankruptcy Banks. *Electronic Social Science Portal*, 16 (63): 1423-1439.
- Daradkah, D., Aldaher, A. A., & Shinaq, H. R. (2020). Islamic Financial Literacy: Evidence from Jordan. *Transition Studies Review*, 27(2), 109-123.
- Dinc, Y., Çetin, M., Bulut, M., & Jahangir, R. (2021). Islamic Financial Literacy Scale: an Amendment in the Sphere of Contemporary Financial Literacy. *ISRA International Journal of Islamic Finance*.
- Echchabi, A., & Azouzi, D. (2015). Predicting Customers' Adoption of Islamic Banking Services in Tunisia: A Decomposed Theory of Planned Behaviour Approach. *Tazkia Islamic Finance and Business Review*, 9(1).
- Eliza, A., & Susanti, V. (2020). Islamic Financial Literacy among Sharia Bankers in Bandar Lampung. *Share: Jurnal Ekonomi dan Keuangan Islam*, 9(1), 92-109.
- Eser, A., & Yigiter, S.Y. (2020). Determining the Financial Literacy Level of Individuals who Have Accounts in a Participation Bank: Erzincan Province Example. *Journal of Business, Economics and Management Studies*. 2: 234-253.
- Ganjoui, A, A; & Nayeبزاده., (2014); Investigating the Relationship between Religious Beliefs and Islamic Financial Literacy in Postgraduate Students; Financial Knowledge of Securities Analysis, 7 (3); 45-55 (In Persian)
- Ganesan, Y., Pitchay, A. B. A., & Nasser, M. A. M. (2020). Does Intention Influence the Financial Literacy of Depositors of Islamic Banking? A Case of Malaysia. *International Journal of Social Economics*.
- Ghalmegh, k; Yaqubnejad, A; & Fallah Shams, Mirfeiz; (2016); The Effect of Financial Literacy on the Behavioral Biases of Tehran Stock Exchange Investors; Financial Management Outlook; 16 (6), 75-94. (In Persian)
- Hassan, M. K., & Aliyu, S. (2018). A Contemporary Survey of Islamic Banking Literature. *Journal of Financial Stability*, 34, 12-43.
- Hogarth, J. M., & Hilgert, M. A. (2002). Financial Knowledge, Experience and Learning Preferences: Preliminary Results from a new Survey on Financial Literacy. *Consumer Interest Annual*, 48(1), 1-7.
- Hsu, C. H., Wang, F. K., & Tzeng, G. H. (2012). The Best Vendor Selection for Conducting the Recycled Material Based on a Hybrid MCDM Model Combining DANP with VIKOR. *Resources, Conservation and Recycling*, 66, 95-111.
- Jalilvand, A., Rostami Noroozabad, M. (2018). Dynamics of Investors' Financial Literacy, Risk Perceptions and Emotions: Evidence from the

- Tehran Stock Exchange. *Journal of Investment Knowledge*, 7(27), 141-170. (In Persian)
- Jumpstart Coalition (2009). National Standard in K-12 Personal Financial Education.
- Kayed, R. N. (2008). Appraisal of the Status on Research on Labor Economics in the Islamic Framework.
- Kazempour Dizaji, F; Mohammadi, M, H; Moinuddin, M; (2020); Providing a Model of Financial Literacy Training in Iran Using Grounded theory method; *Quarterly Journal of Financial Engineering and Securities Management*; Forty-third issue; 151-179. (In Persian)
- Kevser, M., & Dogan, M. (2021). Islamic Financial Literacy and Its Determinants: A Field Study on Turkey. *Journal Transition Studies Review*, 28(1), 91-120.
- Khalili Shourini, S. (2006), Research Methods in the Humanities; Book Memoir; Fourth Edition; 1-158. (In Persian)
- Krische, S. D. (2019). Investment Experience, Financial Literacy, and Investment-Related Judgments. *Contemporary Accounting Research*, 36(3), 1634-1668.
- Kilic, Y; Ata, H.A; & Seyrek, H.H, (2015), Financial Education: a Course for University Students, *Accounting for Finance*. 66: 129-150.
- Md, A. S., & Ahmad, W. M. W. (2020). Financial Literacy among Malaysian Muslim Undergraduates. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.
- Louw, J., Fouché, J., & Oberholzer, M. (2013). Financial Literacy Needs of South African third-year University Students. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 12(4), 439-450.
- Lukonga, M. I. (2015). *Islamic Finance, Consumer Protection, and Financial Stability*. International Monetary Fund.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial Literacy around the World: an Overview. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4), 497-508.
- Maryam, S. Z., Mehmood, M. S., & Khaliq, C. A. (2019). Factors Influencing the Community Behavioral Intention for Adoption of Islamic Banking: Evidence from Pakistan. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Md, A. S., & Ahmad, W. M. W. (2020). Financial Literacy among Malaysian Muslim Undergraduates. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. 8(11). 1515-1529.
- Muslichah, I., & Sanusi, S. (2019). The Effect of Religiosity and Financial Literacy on Intention to use Islamic Banking Products. *Journal of Islamic Management*, 85-92.

- Nawi, F. A. M., Daud, W. M. N. W., Ghazali, P. L., Yazid, A. S., & Shamsuddin, Z. (2018). Islamic Financial Literacy: a Conceptualization and Proposed Measurement. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(12), 629-641.
- OECD. (2005). Improving Financial Literacy. Analysis of Issues and Policies. Organization for Economic Co-operation and Development Publications
- OECD INFE (2011). Measuring Financial Literacy: Core Questionnaire in Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for Conducting an Internationally Comparable Survey of Financial Literacy, OECD, Paris, 1-31
- Rahim, S. H. A., Rashid, R. A., & Hamed, A. B. (2016). Islamic Financial Literacy and its Determinants among University Students: An Exploratory Factor Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(7S), 32-35.
- Ab Rahman, S., Tajudin, A., & Tajuddin, A. F. A. (2018). Determinant Factors of Islamic Financial Literacy in Malaysia. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR)*, 2(10), 125-132.
- Reni, A., & Ahmad, N. H. (2016). Application of theory Reasoned Action in Intention to Use Islamic Banking in Indonesia. *Al-Iqtishad: Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah*, 8(1), 137-148.
- Rozikin, A. Z., & Sholekhah, I. (2020). Islamic Financial Literacy, Promotion, and Brand Image Towards Saving Intention in Sharia Bank. *Iqtishadia*, 13(1), 95-106.
- Saaty, T. L. (2005). *Theory and Applications of the Analytic Network Process: Decision Making with Benefits, Opportunities, Costs, and Risks*. RWS Publications.
- Sabri, M. F. (2011). *Pathways to Financial Success: Determinants of Financial Literacy and Financial Well-being among Young Adults*. Iowa State University.
- Saleem, M. A., Zahra, S., Ahmad, R., & Ismail, H. (2016). Predictors of Customer Loyalty in the Pakistani Banking Industry: a Moderated-Mediation Study. *International Journal of Bank Marketing*.
- Setyowati, A., Harmadi, H., & Sunarjanto, S. (2018). Islamic Financial Literacy and Personal Financial Planning: a Socio-Demographic Study. *Journal Keuangan dan Perbankan*, 22(1), 63-72.
- Shim, S., Xiao, J. J., Barber, B. L., & Lyons, A. C. (2009). Pathways to Life Success: A Conceptual Model of Financial Well-being for Young Adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(6), 708-723.
- Suci, A., & Hardi, H. (2019). Literacy Experiment of Islamic Financing to Non-Muslim Small and Micro Business. *Journal of Islamic Marketing*.
- Taftian, A; Bastani Allahabadi, B; Tabatabai Mazraehno, S, J., (2021). The Impact of Financial Literacy on the use of Financial Services and Decisions;

- National Conference on New Approaches in Accounting and Finance; 1-23.
(In Persian)
- Thilakam, C. (2012). Financial Literacy among Rural Masses in India. In *The 2012 International Conference on Business and Management*, 67.
- Toghyani, M; & Moradi Basiri, A; (2016). Critical Analysis of the Conventional Model of General Financial Literacy Education from the Perspective of Islamic Economics; *Islamic Economics Studies*; 8 (2); 227-260. (In Persian)
- Van Rooij, M., Lusardi, A., & Alessie, R. (2011). Financial Literacy and Stock Market Participation. *Journal of Financial Economics*, 101(2), 449-472.
- Woodyard, A., & Robb, C. (2012). Financial Knowledge and the Gender Gap. *Journal of Financial Therapy*, 3(1), 1-16.
- Mehmood, B., Aftab, R., Siddique, M. S., & Ameen, Y. (2017). Role of Islamic Financial Literacy in the Adoption of Islamic Banking Services: An Empirical Evidence from Lahore, Pakistan.
- Zaman, Z., Mehmood, B., Aftab R., Siddique, MS, & Ameen, Y. (2017). Role of Islamic Financial Literacy in the Adoption of Islamic Banking Services: An Empirical Evidence from Lahore, Pakistan. *Journal of Islamic Business and Management*, 7(2), 230-247.
- Zulaihati, S., Susanti, S., & Widyastuti, U. (2020). Teachers' Financial Literacy: Does it Impact on Financial Behaviour?. *Management Science Letters*, 10(3), 653-658.